

УДК 165.241

Оксана Литвинчук**МАРГІНАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Жодне суспільство не існує без явищ маргінальності, оскільки не можна уявити суспільство, у якому не відбуваються перетворення. Таке явище характерне і для українського суспільства. Глобалізація, урбанізація, масові міграції призвели до того, що маргінальний статус став не стільки винятком, скільки нормою існування людей в Україні. Ось чому дослідження маргіналізації українського суспільства – важлива й надзвичайно актуальна проблема. У статті досить змістовно й у доступній формі розкриті основні показники, причини та чинники маргіналізації українського суспільства.

Ключові слова: маргінальність, маргіналізація, показники маргінальності, причини маргінальності, фактори маргінальності.

О. Litvinchuc**MARGINALIZATION UKRAINIAN SOCIETY**

We know that in our time, when changes occur in all aspects of human life, the marginal manifested everywhere. No society exists without the phenomena of marginality, because you can not imagine a society in which there is no conversion. This phenomenon is characteristic of Ukrainian society. Marginal state is inherent in a large part of the Ukrainian population. Technological, social and cultural changes of recent decades have added to the problem of marginalization of new features. Globalization, urbanization, mass migration, intensive interaction between speakers of diverse ethnic, cultural and religious traditions, and the influence of mass media on people – all this led to what became marginal rather than the exception as the norm existence of millions of people worldwide, especially in Ukraine.

That is why the study of marginalization Ukrainian society – an important and extremely timely. The main difference between the modern Ukrainian societies from the west is that in our country are marginalized majority, not the minority population. Isolation and low social activity, as the consequences of poverty are the main her companions.

The article is quite informative and accessible way to open the main causes of the problem and the marginalization of Ukrainian society.

The research problem of marginalization Ukrainian society used the method of logical analysis. His role was played by a method such as synthesis.

The results showed us that the current Ukrainian reality is undergoing qualitative changes. As a result, a person is faced with an acute ideological problem, which is to build their lives in a society where the phenomenon of marginality becomes habitual.

Key words: marginality, marginalization, marginality indicators, causes of marginality, marginalization factors.

О. Литвинчук**МАРГИНАЛИЗАЦИЯ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА**

Ни одно общество не существует без явлений маргинальности, поскольку нельзя представить общество, в котором не происходят преобразования. Такое явление характерно и для украинского общества. Глобализация, урбанизация, массовые миграции привели к тому, что маргинальный статус стал не столько исключением, сколько нормой существования людей в Украине. Вот почему исследование маргинализации украинского общества – важная и чрезвычайно актуальная проблема. В статье достаточно содержательно и в доступной форме раскрыты основные показатели, причины и факторы маргинализации украинского общества.

Ключевые слова: маргинальность, маргинализация, показатели маргинальности, причины маргинальности, факторы маргинальности.

Із здобуттям незалежності відносини України та світу суттєво змінилися. Україна та її народ є частиною сучасного світу і, безумовно, поширює на себе всі як позитиви розвитку цього світу, так і його негативи. Явище маргінальності не є винятком.

Сучасна соціальна дійсність України, що характеризується категоріями перетворення, транзитивності, трансформації структурного та соціокультурного рівнів соціуму, включає в себе якісні зміни всіх елементів соціокультурного поля – цінностей, норм, ідеалів, можливостей. Це призводить до руйнування усталених соціальних відносин, зміни в соціально-економічній сфері, появи нових технологій, статусів і соціальних ролей та пов'язаних із цим модифікацій способу життя. Посилюється необхідність формування нових практик, корінних змін у структурі ідентифікації індивідів у низці соціальних позицій. Позбавившись звичних ролей і функцій, утративши орієнтири особистісних біографій, соціальні суб'єкти тим самим опинилися в становищі невизначеності.

Варто зазначити, що процеси трансформації докорінно змінюють усю соціальну структуру українського суспільства, не залишаючи недоторканою жодної великої соціальної спільноти. Це змушує всі групи переглядати своє соціальне становище, по-іншому відповідати на запитання «Хто вони є і куди прямують?», «Які мають проблеми і як ці проблеми слід вирішувати?». Така ситуація актуалізує необхідність дослідження феномена маргінальності та його причин і наслідків для українського суспільства.

Маргінальність підкреслює певний соціальний статус (зазвичай низький), належність до меншості, що знаходиться на межі чи поза соціальною спільнотою, сповідує цінності й веде спосіб життя, що відрізняється від загальноприйнятої норми. Тобто маргінальність – граничний, перехідний, структурно невизначений соціальний стан суб'єкта.

Маргіналізація – прямий наслідок структурних змін, що відбуваються в сучасному суспільстві. Маргінальний стан властивий значній частині українського населення. Технологічні, соціальні та культурні зрушення останніх десятиліть додали проблемі маргінальності якісно нових рис. Глобалізація, урбанізація, масові міграції, інтенсивна взаємодія між носіями різномірних етнокультурних і релігійних традицій, вплив засобів масової комунікації на громадян – усе це призвело до того, що маргінальний статус став у сучасному світі не стільки винятком, скільки нормою існування мільйонів людей в усьому світі, особливо в Україні.

Усвідомлюючи особливості маргінальних процесів у сучасній Україні важливо все ж таки, на нашу думку, означити якісну відмінність світоглядно-духовної ситуації, яка накладає особливий відбиток на українські реалії маргінальності в порівнянні зі світовими, що розглядається в кількох аспектах. Перший полягає в тому, що західний світ у процеси маргіналізації ввійшов досить давно, так само як і досить давно почав зазнавати суспільних трансформацій. Водночас західне суспільство досить швидко (особливо в ХХ столітті) змиралося з маргіналами і маргінальністю в цілому як обов'язковими супутниками трансформаційних процесів.

Зовсім інша духовно-світоглядна основа розгортання маргінальності простежується в сучасній Україні, яка нещодавно вийшла з жорсткого закритого суспільства, у якому будь-яке відхилення від норми засуджувалося. Тоталітарна система, як відомо, не допускала вільнодумства і жорстоко карала за нього, привчаючи до цього своїх громадян. Варто нагадати, що на всі прояви вільнодумства радянська державна машина спрямовувала потужний ідеологічно-пропагандистський ресурс, який давав свої наслідки. У результаті людина, вихована на тоталітарній ідеології, дуже важко сприймає ситуацію постійних трансформаційних процесів і маргінальне як їх важливого супутника.

Другий аспект полягає у стартових можливостях західного світу та України. Зауважимо, що західне суспільство у порівнянні з українським раніше сприйняло маргінальність і навчилася толерантно, об'єктивно ставитись до неї. Це створило у людини західного суспільства своєрідний духовно-світоглядний, політико-правовий і етичний ґрунт, який сформувався у вигляді об'єктивного розуміння сутності маргінального. Українська ж людина не має досвіду толерантного ставлення до маргінального. Вона щоразу по-новому мусить виробляти в собі соціальний імунітет до маргінального. Цей процес, безумовно, дасть з часом свої результати, проте зараз він проходить досить складно.

Отже, маємо два стандарти входження в маргінальні процеси. Їх різниця в явищі безболісного або хворобливого сприйняття факту постійних суспільних трансформацій як ознаки нашого часу та маргіналізації практично всіх сфер життєдіяльності людини як неминучого наслідку таких трансформацій. Для західної людини маргінал не є проблемою, оскільки до нього звикли і ставляться з відповідальністю. Українське суспільство та українська людина поки що із застереженням сприймає явище маргінальності.

Звернемось безпосередньо до проблеми маргінальних процесів у сучасній Україні.

До об'єктивних показників маргінальності можна зарахувати: територіальні переміщення; соціально-професійні переміщення, викликані новою ситуацією у сфері зайнятості внаслідок економічних змін; економічні переміщення, пов'язані з майновим розчленуванням суспільства, а також переміщення громадян східних регіонів, породжені загарбницькими діями Росії.

Суб'єктивні показники маргінальності: ступінь самооцінки примусового чи добровільного переміщення; ступінь усвідомлення кардинальності зміни соціально-професійного статусу; оцінка підвищення чи пониження свого соціально-професійного статусу.

До проявів маргінального в Україні належать: різка поляризація соціальних верств за рівнем життя; перевага спадної соціальної мобільності в умовах загальної кризи; занепад колишнього середнього класу; збільшення периферійних верств тих, хто, не ідентифікуючи себе з основними соціальними групами, не бере участь у відносинах і діяльності центральних інститутів; утрата суспільством колишньої єдності; зростання соціального відчуження; розрив соціальних і культурних зв'язків; наростання в периферійних верствах почуттів розгубленості, непевності, тривоги, нестабільності, дезорієнтації, аномії, втрати звичних і перевічених орієнтирів, що призводить до відчуття себе чужим у рідному суспільстві; добровільний відхід цілих соціальних груп за межі панівних відносин; замкнутість у субкультурах; культурна й духовна фрагментарність; збільшення кількості сект; зростання рівня злочин-

ності та наркоманії серед молоді за умов неконтрольованого суспільством завершення формування ідентичності; вороже ставлення до центральних інститутів влади й протестна поведінка; сепаратистські настрої й політичний екстремізм; зайва заполітизованість більшості суспільних процесів; конфлікт етнічних, релігійних і цивільних ідентичностей у ситуації ідеологічної невизначеності; відсутність політичної суб'єктності.

Однією з найважливіших проблем сучасного українського суспільства виявляються деформації в соціальній структурі, які відзначаються нестійкістю як на рівні процесів, що відбуваються в соціальних групах, так і на рівні усвідомлення особистістю свого місця в системі соціальної ієрархії. Бідність, безробіття, економічна та соціальна нестабільність пришвидшують процеси маргіналізації населення. Унаслідок відбувається активне розмивання традиційних груп населення, формуються нові види міжгрупової інтеграції за формою власності, прибутками, включеності в різноманітні владні структури. Таким чином, руйнується сама основа тих соціально-культурних стандартів, у рамках яких вказані соціальні групи і прошарки сформувалися і функціонували тривалий час. Цей факт – явне і невідворотне джерело не тільки маргіналізації, а руйнування основи ідентичності як цілої суспільної групи, так і окремих індивідів.

Драматизм маргіналізації в українському суспільстві визначається відсутністю наступності переходу від радянського соціалізму до первісного капіталізму як способу структурної стійкості. Окрім того маргіналізація підсилюється такими процесами, як зламом принципів соціальної взаємодії, сформованих попередньою епохою. Ні для кого не секрет, що радянська система соціальних взаємозв'язків формувалася без врахування основних принципів громадянського суспільства, насамперед, принципу приватного інтересу людини. А відтак система радянських суспільних відносин ігнорувала базовий інституційний вираз принципу приватного інтересу громадянина – приватну власність. Звісно, за таких умов відносини ринку як простору всезагальної конкуренції соціальних суб'єктів у найрізноманітніших сферах суспільної життєдіяльності були суттєво звужені. З одного боку, це створювало ефект стабільності суспільного організму, з іншого – мінімізувало явище маргіналізації і фактично заганяло його у підпілля, створюючи потенційну загрозу маргінального вибуху в майбутньому.

Злам вказаного вище принципу соціальної взаємодії в умовах сучасної України, розгортання приватновласницьких, ринкових, конкурентних засад, безсумнівно, кардинально змінили і змінюють сьогодні саму атмосферу людських відносин. Це суттєво позначається на життєдіяльності як усього українського соціуму, так і його окремих представників.

В умовах трансформації засадних основ буття українського соціуму важливим чинником його маргіналізації стала втрата значущості та функцій колишніх суспільних інституцій, що раніше «цементували» явище ідентичності. Власне кажучи, йдеться про інституційну трансформацію сучасного українського суспільства. Ті суспільні норми та інституції моралі, честі, солідарності, колективізму, гуманізму тощо, які в попередню епоху лежали в основі суспільної ідеології та психології, у наш час змістовно змінилися. Усе те, що колись було суспільно значущим, сьогодні втратило свою цінність. А такі суспільні інституції, як сім'я, родина, школа, трудовий колектив зазнали невідворотних змін у відповідності з тим, як змінилися принципи суспільної взаємодії.

Причиною маргінальних перетворень у сучасній Україні є також розрив із власною культурною спадщиною, формування нової ідеології країни, утворення ідеологічної напруженості між центром і периферією. Це пов'язано з тим, що трансформаційні процеси в сучасному українському суспільстві, як і в будь-якому іншому, сьогодні відбуваються нерівномірно, з різними темпами і напрямками. Створюється підґрунтя конфлікту традиційних цінностей, традиційної культури, звичного тлумачення історії та нових цінностей, які орієнтуються на інші зразки культури та інші схеми як світової, так і вітчизняної історії.

Нарешті, варто сказати про ще один аспект, який характеризує відсутність наступності переходу українського суспільства від радянського соціалізму до первісного капіталізму як способу структурної стійкості. Йдеться про накладання соціальної та вікової кризи у молоді та людей похилого віку. Як відомо, молодь являє собою ту частину будь-якого суспільства, світоглядно-духовні основи якої перебувають у постійному процесі становлення. Психіка молодої людини здатна до змістовних і навіть матричних змін. Цей процес продовжується доти, доки людина формує певний стабільний каркас індивідуального сприйняття світу, власних цінностей, своєї ідентичності. У цьому контексті суспільні трансформації – об'єктивна основа потрапляння молодої людини в маргінальні процеси і, як наслідок, світоглядно-духовну кризу. Щодо людей похилого віку, то суспільна ситуація в Україні виглядає гострішою, адже ця категорія громадян – люди «загартовані», «цементовані» колишньою суспільною системою. Вони мають тверді світоглядні цінності, відмовитись від яких практично не можливо. В умовах руйнації основних принципів радянської суспільної системи чимала маса людей похилого віку складають значну частину маргіналів, викинутих за межі суспільного життя. У цьому – їх особиста трагедія і надзвичайно гостра суспільна проблема сучасної України.

Зважаючи на зазначене, будь-який процес трансформації неможливий без появи маргінальних прошарків, проте в Україні темпи маргіналізації стають загрозливими. Характерна риса стану маргіналь-

ності в Україні – масова спадна мобільність в умовах загальної кризи, що носить вимушений характер, оскільки вона здійснюється під впливом зовнішніх чинників, пов'язаних із соціально-економічною й соціально-культурною трансформацією суспільства.

Процес маргіналізації супроводжується втратою особистістю ідентифікації з певною соціальною групою та зміною соціально-психологічних орієнтацій. Це зумовлює соціальні переміщення певної частини індивідів. Однак «входження» в нову соціальну групу відбувається не миттєво, інколи – це довготривалий процес. У індивіда формується суб'єктивна самооцінка власних можливостей залежно від самооцінки ситуації; окреслюється стратегія нової поведінки.

«Головна відмінність сучасного українського суспільства від західного полягає в тому, що в нашій країні маргінали становлять більшість, а не меншість населення. Ізоляція й низька соціальна активність, будучи наслідками бідності, виступають основними її супутниками. Витіснення людей з економічної сфери, соціальна ізоляція призводять до відсутності механізмів впливу громадськості на процес прийняття рішень» [3, с. 226–227]. Фактичне безсилля та безправність, відсутність дієвих механізмів реалізації власних соціальних, економічних і політичних інтересів – продуктивне тло масової маргіналізації населення в сучасному українському суспільстві.

Головною ознакою маргіналізації виступає руйнація соціальних зв'язків – економічних, соціальних, духовних. Економічні зв'язки відновлюються досить швидко, повільніше відновлюються духовні, тому що вони залежать від перегляду життєвих позицій і побудови нової ієрархії цінностей.

Говорячи про тотальність цього явища, причиною маргінальної ситуації в українському суспільстві вважати один чинник буде нелогічним – це результат взаємодії комплексу соціальних чинників: внутрішніх і зовнішніх. До внутрішніх віднесемо втрату соціального статусу і нездатність адаптуватися до нових умов, а до зовнішніх – міграцію, соціальні та економічні потрясіння в суспільстві. Оскільки основними детермінантами процесу маргіналізації в сучасному українському суспільстві виступають спад в економіці, безробіття, міграції, зростання злочинності, криза системи цінностей у період модернізації, можна виділити такі чинники маргіналізації, як економічний, політичний, соціальний. Поєднання різноманітних чинників у житті окремої людини підсилює можливість маргіналізації.

Серед основних історичних причин маргіналізації можна назвати відчуження людини від власності, зниження рівня духовності, самопожертва заради безкорисного патріотизму. Утрата економічної гідності сприяла вкоріненню рабської психології. Влада звикла мати справу з найдешевшим товаром – людиною. Багаторівневий політичний, економічний, комунікативний простір України як незалежної країни ніколи не планувався. Внаслідок накладання різномасштабних просторово-часових процесів посилилась енергетика маргінальних станів, руйнівних тенденцій у суспільстві та економіці.

У сучасних характеристиках маргінальності, зазвичай, переважають негативні аспекти, цей термін використовують як маркування для неблагонадійних соціальних груп, щоб підкреслити їх проблемність для суспільства. З одного боку, такий підхід пов'язаний з несприйняттям різноманітних девіацій і тлумаченням їх як суспільних проблем; а з іншого – існує чимало причин щодо негативної інтерпретації маргінальності: а) наявність периферійних соціальних груп, що негативно впливають на суспільство та розглядаються як проблемні групи, виступаючи об'єктом соціальної політики й соціального контролю; б) занадто тривале перебування в маргінальному стані призводить до того, що соціальні зв'язки та взаємовідносини індивідів утрачають свою цінність, відображаючись у поведінці людей з деструктивною спрямованістю. Саме ці чинники зумовлюють негативний зміст соціальної спрямованості маргінальних процесів. Маргінальність пов'язується з утратою попередньої системи цінностей і невизначеністю нових ціннісно-нормативних засад існування. Цей процес можна перенести на українське суспільство. «Коли людина, яка цінувала людську гідність вище, аніж матеріальну вигоду, раптом змінює свої пріоритети, виявляється, що вона легко може людську гідність виразити у матеріальному еквіваленті» [2].

Сучасне українське суспільство в умовах зростання економічних, політичних, соціокультурних проблем відзначається непередбаченістю, зростанням безробіття, злочинності, зниженням якості життя. Як наслідок – зростання самовбивств та інших проявів девіантної поведінки людини. Серед основних маргінальних груп сучасного українського суспільства такі: збіднілі верстви населення, безробітні, «елітна» група населення, люди похилого віку, молодь, мігранти тощо.

Водночас зростає чисельність людей, які втрачають етнічне чи національне коріння, вважаючи себе космополітами, лібералами в найбільш широкому розумінні цих понять, громадянами світу, які піддають ерозії багато цінностей, принципів, інститутів [1, с. 12].

Отже, підсумовуючи, зауважимо, що в умовах соціокультурної трансформації українського суспільства виникає ціннісна невизначеність, при якій стара шкала цінностей втрачає актуальність, а нова не встигає сформуватися. Таке явище спричиняє проблему маргіналізації. Як результат, українське суспільство відзначається непередбаченістю, зростанням безробіття, злочинності, зниженням якості життя.

Серед основних маргінальних груп сучасного українського суспільства можна виокремити збіднілі верстви населення, безробітні, «елітну» групу населення, людей похилого віку, молодь, мігрантів та ін.

Література:

1. Гаджиев К. С. Национальная идентичность: концептуальный аспект / Камалудин Серажудинович Гаджиев // Вопросы философии. – 2011. – № 10. – С. 3–16.
2. Головаха Є. І. Якщо людина звинувачує в аморальності... [Електронний ресурс] / Євген Іванович Головаха. – Режим доступу : <http://for-ua.com>. – Заголовок з екрана.
3. Коваліско Н. В. Основи соціальної стратифікації : навчальний посібник / Наталія Володимирівна Коваліско. – Львів : «Магнолія 2006», 2007. – 328 с.

Рекомендовано до друку рішенням кафедри гуманітарних і соціальних наук Житомирського державного технологічного університету, протокол № 5 від 5 березня 2015 р.